

[Θέματα ιστορίας της ελληνικής γλώσσας]

Στάσεις απέναντι στη γλώσσα

Μαρία Κακριδή-Φερράρι

α. Calvet, L.-J. 1999.

Όταν οι γλωσσικές αναπαραστάσεις επινοούν τις γλώσσες.

Στο «Ισχυρές»-«Ασθενείς» Γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Θεσσαλονίκη, 26-28 Μαρτίου 1997), 129-137. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

© Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας

Θα ήθελα εδώ να επιχειρήσω να πραγματευθώ δύο αλληλένδετα προβλήματα. Καταρχήν, το θέμα που αποτελεί το επίκεντρο του συνεδρίου μας: «Ισχυρές και ασθενείς γλώσσες»· και δεύτερον, το ζήτημα των σχέσεων ανάμεσα στις γλωσσικές πρακτικές και τις γλωσσικές αναπαραστάσεις. Οι σχέσεις αυτές έχουν εδώ και πολύ καιρό παραμεληθεί στο θεωρητικό επίπεδο, ενώ, κατά τη γνώμη μου, θα έπρεπε να βρίσκονται στο κέντρο των στοχασμών μας στον χώρο της γλωσσολογίας.

Σήμερα στον κόσμο εμφανίζονται καταστάσεις που κάποιοι ισχυρίζονται ότι μιλούν διαφορετικές γλώσσες, ενώ πριν λίγα χρόνια έλεγαν πως μιλούν μία και μόνη --σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις οι γλωσσολόγοι εξακολουθούν και σήμερα να θεωρούν ότι πρόκειται για μία και την αυτή γλώσσα: σερβικά και κροατικά, τσέχικα και σλοβάκικα, κιρούντι και κινιαρουάντα κλπ., για να αναφέρουμε κάποια πρόσφατα παραδείγματα ή λίγο παλιότερα, χίντι και ούρντου.

Βλέπουμε αμέσως ότι οι νέες αυτές γλωσσικές διαιρέσεις αντιστοιχούν σε πρόσφατες εθνικές διασπάσεις, σε νέα σύνορα: Σερβία και Κροατία, Τσεχία και Σλοβακία, Ινδία και Πακιστάν, Ρουάντα και Μπουρούντι, Μολδαβία και Ρουμανία, κλπ. Πράγματι, από τη δεκαετία του '50 μέχρι σήμερα, παρακολουθούμε το φαινόμενο του πολλαπλασιασμού των κρατών: η ανεξαρτητοποίηση των πρώην αποικιών στη δεκαετία του '60, και στη συνέχεια ο κατακερματισμός διαφόρων χωρών (πρώην Γιουγκοσλαβία, πρώην Τσεχοσλοβακία, πρώην ΕΣΣΔ κλπ.), οδήγησαν στη δημιουργία νέων πολιτικών οντοτήτων. Μερικές από αυτές, πριν τη διαίρεση ή την πολυδιάσπασή τους, είχαν μία γλώσσα που εθεωρείτο κοινή (λ.χ. η σερβοκροατική), ενώ τώρα βλέπουμε να εκδηλώνεται μια τάση όπου το κάθε νέο κράτος διακηρύσσει πως έχει τη δική του γλώσσα. Έτσι η ταξινόμηση του γλωσσολόγου («τα σερβοκροατικά είναι μία και η αυτή γλώσσα») συγκρούεται με τις απόψεις των ομιλητών («είμαστε Κροάτες και μιλάμε κροατικά και όχι σερβικά»).

Τα παραδείγματα αυτά θέτουν κάποια ενδιαφέροντα θεωρητικά ζητήματα:

1. Αποκαλύπτουν μια διαμάχη ανάμεσα στον γλωσσολόγο (που λέει, λ.χ., ότι τα σερβοκροατικά είναι *μία* γλώσσα) και στους ομιλητές που δεν θέλουν να μιλούν την ίδια γλώσσα. Ποιος έχει δίκιο, ο γλωσσολόγος ή οι ομιλητές;
2. Δηλώνουν την εισβολή των γλωσσικών αναπαραστάσεων στη γλωσσική πραγματικότητα.
3. Θέτουν το ζήτημα της πιθανής επιρροής των γλωσσικών αναπαραστάσεων στην πραγματικότητα: μήπως, με το να θέλουμε να μιλάμε διαφορετικές γλώσσες, τελικά διαφοροποιούμε τη γλώσσα, χάνουμε τη διεπικοινωνία και επινοούμε νέες γλώσσες;
4. Μας παρακινούν να αναλύσουμε τη συγκεκριμένη εκδήλωση του εθνικισμού που επιδιώκει, κατά τα πρότυπα των παλαιών ευρωπαϊκών κρατών, να παραγάγει από την ίδια ρίζα το όνομα της χώρας, των πολιτών και της γλώσσας τους (στη Γαλλία ζουν Γάλλοι που μιλούν γαλλικά, στην Κροατία ζουν Κροάτες που μιλούν κροατικά...).
5. Τέλος, εισάγουν ένα πιθανό κριτήριο διάκρισης ανάμεσα στις «ισχυρές» και τις «ασθενείς» γλώσσες (οι δύο αυτές έννοιες ουσιαστικά δεν έχουν θεωρητικοποιηθεί): μήπως τελικά οι γλώσσες που υπόκεινται σε

τέτοιου είδους ταξινομικές αμφιβολίες ανήκουν πάντα στην κατηγορία των «ασθενών»;

Από τη μια γλώσσα στις δύο: Η περίπτωση των Σερβοκροατικών ^[1]

Ο Joseph Verguin (1968, 1138) παρουσίαζε τα σερβοκροατικά ως την πρώτη γλώσσα «στις αυτόνομες δημοκρατίες της Σερβίας, του Μαυροβουνίου, της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και της Κροατίας. Επιπλέον, είναι η δεύτερη γλώσσα των σλοβενικών και μακεδονικών κοινοτήτων, καθώς και των μη σλαβικών εθνικών μειονοτήτων της χώρας». Ο Verguin διέκρινε τρεις διαλέκτους της σερβοκροατικής: τη στοκαβική (στο κέντρο και την ανατολή), την τσακαβική (στη δύση και τα νησιά) και την καϊκαβική (στον βορρά), προσθέτοντας πως «τους Σέρβους και τους Κροάτες τους χωρίζει περισσότερο ένας εθνικισμός, που κάποτε αγγίζει τα όρια της καχυποψίας, παρά η ίδια η γλώσσα, που, τουλάχιστον στη λογοτεχνία, έχει ενοποιηθεί με τη μορφή της στοκαβικής. Ωστόσο, οι καθολικοί Κροάτες έχουν υιοθετήσει το λατινικό αλφάβητο, ενώ οι ορθόδοξοι Σέρβοι χρησιμοποιούν το κυριλλικό».

Σήμερα, στα 1996, Σέρβοι, Βόσνιοι και Κροάτες συνήθως δηλώνουν πως μιλούν διαφορετικές γλώσσες εκεί που άλλοτε υπήρχε μόνο μία, τα σερβοκροατικά. Πρόκειται λοιπόν για μία, για δύο ή για τρεις γλώσσες; Ερωτήσεις όπως «τα σερβοκροατικά είναι μία ή δύο γλώσσες;» ή «μιλούν την ίδια γλώσσα οι Σέρβοι, οι Βόσνιοι και οι Κροάτες;» δεν είναι σωστά διατυπωμένες. Τελικά, από πότε μια γλώσσα παύει να είναι η ίδια; Από τη στιγμή που δεν υπάρχει αμοιβαία κατανόηση, απαντά κατ' ουσίαν η λειτουργική γλωσσολογία. Με βάση αυτή την αντίληψη, και εφόσον Σέρβοι και Κροάτες καταλαβαίνουν οι μεν τους δε, θα πρέπει βεβαίως να συμπεράνουμε πως τα «σερβοκροατικά» είναι μία και η αυτή γλώσσα. Ωστόσο, ένα τέτοιο συμπέρασμα είναι κάπως βεβιασμένο, αφού, πέρα από το «αντικειμενικό» βλέμμα που ρίχνει ο γλωσσολόγος στη «γλώσσα-αντικείμενο», υπάρχει και το *υποκειμενικό βλέμμα των ομιλητών πάνω στην αντικειμενική τους κατάσταση*. Με άλλα λόγια, πλάι στο ερώτημα «είναι τα σερβοκροατικά μία ή δύο γλώσσες;» εμφανίζεται ένα δεύτερο: «Σέρβοι και Κροάτες πιστεύουν ότι μιλούν ή θέλουν να μιλούν την ίδια γλώσσα;».

Ας αρχίσουμε από τα γεγονότα. Η *Γιουγκοσλαβική Εγκυκλοπαίδεια* του 1988 τιτλοφορούσε το σχετικό άρθρο της «Η σερβοκροατική/κροατοσερβική/κροατική ή σερβική γλώσσα» (όπως παρατίθεται από τον Garde 1992, 127). Η πολωνυμία αυτή (τέσσερα ονόματα για μία γλώσσα) υποδηλώνει μια σύνθετη πραγματικότητα. Παραδοσιακά ισχύει η διάκριση, κατά Verguin, σε τρεις διαλέκτους, ανάλογα με τον τρόπο που αποδίδεται η ερωτηματική αντωνυμία *τί*: καϊκαβική (περιοχή του Ζάγκρεμπ), τσακαβική (αδριατικά παράλια) και στοκαβική, κεντρική μορφή της γλώσσας που μιλιέται στην υπόλοιπη Κροατία, τη Σερβία, το Μαυροβούνιο και τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Με τη σειρά της η στοκαβική διαιρείται, με βάση την αντίθεση *ije/e*, σε δύο διαλέκτους: την *ιεκαβική* (που τη μιλούν σε μεγάλο μέρος της Κροατίας, στη Βοσνία, το Μαυροβούνιο και τη δυτική Σερβία) και την *εκαβική* (που τη μιλούν στη Σερβία, πλην του δυτικού τμήματος). Η διαίρεση αυτή είναι καθαρά γεωγραφική και δεν αντιστοιχεί σε κανένα εθνικό διαχωρισμό. Όπως γράφει ο Paul Garde (ό.π., 129), «δεν υπάρχει ούτε ένα χαρακτηριστικό που να διαφοροποιεί, λ.χ., τον τρόπο που μιλούν όλοι οι Σέρβοι από τον τρόπο που μιλούν όλοι οι Κροάτες. Είναι, επομένως, αδύνατον να

προσδιορίσουμε μια "σερβική" ή μια "κροατική προφορά", κατά τα πρότυπα της "βελγικής" ή της "καναδικής" προφοράς των γαλλικών». Την κατάσταση όμως αυτή των διαλέκτων υπερκάλυψε μια κανονιστική ρύθμιση της γραπτής γλώσσας. Οι Κροάτες, όντας καθολικοί, από τον 18ο αιώνα γράφουν τη σερβοκροατική με λατινικούς χαρακτήρες, ενώ οι ορθόδοξοι Σέρβοι και Μαυροβούνιοι υιοθέτησαν μια μορφή του κυριλλικού αλφαβήτου. Επιπλέον, οι νεολογισμοί που συνδέονται με το επιστημονικό λεξιλόγιο, στη μεν Σερβία είναι συνήθως δάνεια, ενώ στην Κροατία αυτόχθονες γλωσσοπλασίες. Όλα αυτά καθορίζουν διαφορετικές χρήσεις αλλά όχι και διαφορετικές γλώσσες. Τα πράγματα εντάθηκαν με τη δημιουργία της Γιουγκοσλαβίας (βασιλείο το 1918, δημοκρατία το 1945). Το γιουγκοσλαβικό κράτος, με κέντρο το Βελιγράδι, χρησιμοποιεί συνήθως στα επίσημα κείμενα το λατινικό αλφάβητο και την εκαβική διάλεκτο, δηλαδή χονδρικά τη «σερβική γλώσσα» και την «κροατική γραφή». Ο συνδυασμός αυτός βαφτίστηκε «σερβοκροατικά», κάτι που δεν ικανοποίησε ποτέ τους Κροάτες. Μόλις το 1974 το Σύνταγμα παραχώρησε στις διάφορες δημοκρατίες της Ομοσπονδίας το δικαίωμα να κατονομάζουν τις επίσημες γλώσσες τους. Τότε η Κροατία επέλεξε τα κροατικά, ενώ οι υπόλοιπες τρεις δημοκρατίες τα σερβοκροατικά.

Απέναντι σε αυτές τις ιδεολογικο-πολιτικές αναταράξεις, τι μπορεί να πει ο γλωσσολόγος; Οι λεξιλογικές διαφορές ανάμεσα στα κροατικά και τα σερβικά είναι πολλές και θα μπορούσαμε να τις ταξινομήσουμε ανάλογα με το αν πρόκειται για διαφορετική εξέλιξη από κοινή ρίζα (όπως *gdje/gde* 'που'), για δάνεια από διαφορετικές γλώσσες (όπως *ulje/zejtin* 'λάδι', από τα λατινικά και τα αραβικά αντίστοιχα) ή για σχηματισμό διαφορετικών νεολογισμών (όπως *brzozav/telegram*). Οι διαφορές αυτές στο λεξιλόγιο, που είναι γνωστές και καταγεγραμμένες, δεν εμποδίζουν την επικοινωνία αλλά επιτρέπουν κατά κάποιον τρόπο την επιβεβαίωση της ταυτότητας. Ένας σέρβος πανεπιστημιακός θα μιλήσει για το *Univerzitet u Beogradu* 'Πανεπιστήμιο Βελιγραδίου', ενώ ένας Κροάτης για το *Sveučilište u Zagrebu* 'Πανεπιστήμιο του Ζάγκρεμπ': ίδια σύνταξη, ίδιο κλιτικό σύστημα, αλλά δύο διαφορετικές λέξεις... Υπάρχουν όμως και διαφορές στο συντακτικό. Εκεί που ένας Κροάτης θα πει *trebam ici* ή *moram ici* 'πρέπει να πάω', ένας Σέρβος θα πει *treba da idem* ή *mora da idem*: στην πρώτη περίπτωση έχουμε μια δομή του τύπου «ρήμα + απαρέμφατο», ενώ στη δεύτερη του τύπου «ρήμα + σύνδεσμος + ρήμα σε κλιτή μορφή». Μένει βέβαια ο τρόπος που χρησιμοποιεί κανείς αυτές τις διαφορές, οι οποίες σε τελική ανάλυση είναι μικρές. Γράφει ο Paul Garde (ό.π., 133) σχετικά με το λεξιλόγιο: «Οι λέξεις αυτού του είδους είναι πάρα πολλές σε ένα λεξικό και ορισμένοι κροάτες συγγραφείς, θέλοντας να αποδείξουν ότι έχουμε να κάνουμε με δύο διαφορετικές γλώσσες, καταρτίζουν εντυπωσιακούς καταλόγους τους. Πρόκειται όμως για λόγιες λέξεις. Στην καθημερινή ζωή μπορεί κανείς να συνομιλεί για ώρες, χωρίς να χρησιμοποιήσει ούτε μία από αυτές». Πρέπει να προσθέσουμε ότι κάποιοι χρησιμοποιούν τις μικρές αυτές διαφορές για να τονίσουν τη διαφορετικότητά τους. Στη Βοσνία, λ.χ., το /h/ τείνει σήμερα να θεωρείται ως ένδειξη της ισλαμικής ταυτότητας: έτσι προφέρουν *lahko* αντί για *lako* 'εύκολος', *mehko* αντί για *meko* 'αργός' κλπ.

Σήμερα λοιπόν οι Κροάτες επιμένουν πως μιλούν κροατικά και όχι σερβοκροατικά, με τον

ίδιο τρόπο που οι Σλοβάκοι δηλώνουν ότι μιλούν σλοβάκικα και όχι τσέχικα. Με άλλα λόγια, τόσο στην Κροατία όσο και στη Σλοβακία, έχει καθιερωθεί το σχήμα που αναφέραμε παραπάνω και το οποίο βασίζεται στη χρήση κοινής ρίζας για το όνομα της χώρας, των πολιτών και της γλώσσας τους. Φυσικά μπορούμε να γελάσουμε με τους Κροάτες ή τους Σλοβάκους. Από την άλλη όμως, μπορούμε να αναρωτηθούμε ποιος έχει δίκιο: ο γλωσσολόγος, που στο όνομα κάποιων φαινομενικά αντικειμενικών κριτηρίων διαβεβαιώνει πως υπάρχει μία μόνο γλώσσα (η σερβοκροατική και η τσεχική αντίστοιχα) με επιμέρους διαλέκτους, ή οι ομιλητές, που πιστεύουν ότι μιλούν ή θέλουν να μιλούν διαφορετικές γλώσσες;

Βλέπουμε λοιπόν ότι ο γλωσσολόγος δεν δίνει απαραίτητα την ίδια απάντηση με τους ομιλητές στο ερώτημα «μία ή δύο γλώσσες». Αλλά, πάνω απ' όλα, το ερώτημα αυτό θέτει ένα δεύτερο: *γιατί θέλουμε να ξέρουμε αν υπάρχει μια γλώσσα ή δύο;* Για λόγους τυπολογικούς, επιστημονικούς; Ίσως. Όμως η ερώτηση αυτή στην Κροατία δεν έχει τίποτε το επιστημονικό. Οι Κροάτες δεν έγιναν ξαφνικά φανατικοί της διαλεκτολογίας, αλλά μάλλον εμφορούνται από μια παλιά ιδεολογία που θέλει τη γλώσσα να αποτελεί ένα από τα κριτήρια εθνικής ενότητας· έτσι, επιδιώκουν να ενισχύσουν την πρόσφατη πολιτική ανεξαρτησία τους με μια «γλωσσική ανεξαρτησία», με τον ίδιο τρόπο που ο Noah Webster, στις αρχές του 19ου αιώνα, ονειρευόταν μια δημοκρατική αμερικανική γλώσσα, διαφοροποιημένη από τη μοναρχική αγγλική...

Από δύο γλώσσες σε μια: Το σχέδιο «Πορτογαλοποίησης» των Γαλικιανών

Είδαμε προηγουμένως μια περίπτωση όπου ομάδες που θεωρούνται πως μιλούν την ίδια γλώσσα διακηρύσσουν ότι μιλούν διαφορετικές. Καμιά φορά όμως συναντάμε και το αντίστροφο φαινόμενο: ομάδες που θεωρούνται ότι μιλούν διαφορετικές γλώσσες να ισχυρίζονται πως μιλούν την ίδια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της κατάστασης αυτής είναι η Γαλικία. Αυτόνομη περιοχή της Ισπανίας, έχει τη «δική της» γλώσσα, τα γαλικιανά, που, όπως τα καταλανικά ή τα βάσκικα, θεωρούνται επίσημη γλώσσα της χώρας μαζί με τα καστιλιάνικα. Έτσι έχει ξεκινήσει η διαδικασία της τυποποίησής τους. Και εδώ αρχίζουν τα προβλήματα: πλάι στην επίσημη νόρμα, που θεωρεί τα γαλικιανά αυτόνομη νεολατινική γλώσσα, εκδηλώνεται ένα ρεύμα που τείνει να τα παρουσιάζει ως πορτογαλικά. Η γλωσσική αυτή διαμάχη είναι, εννοείται, εκδήλωση μιας πολιτικής αντιπαράθεσης. Ας μείνουμε όμως προς το παρόν στο γλωσσολογικό μέρος. Κατά τον Klaus Bochman (χ.χ., 46-47), τα γαλικιανά είναι μια γλώσσα που παρουσιάζει μεγάλες τοπικές παραλλαγές: η φωνητική της και το πολιτιστικό, πολιτικό και τεχνικό της λεξιλόγιο προσεγγίζουν τα καστιλιάνικα, ενώ η ρηματική της μορφολογία είναι κοντά στα πορτογαλικά. Η θέση αυτή στην ουσία καταγράφει τις επιπτώσεις της ιστορίας στις γλώσσες. Πράγματι, από καθαρά ιστορική άποψη, μπορούμε να θεωρήσουμε τα γαλικιανά ως πορτογαλική διάλεκτο που αυτονομήθηκε εξαιτίας του πολιτικού χωρισμού της Πορτογαλίας από την Ισπανία και της συνακόλουθης επιρροής που άσκησε σε αυτή η δεσπόζουσα γλώσσα, τα καστιλιάνικα. Μένει τώρα να αναλύσουμε την ιδεολογική και πολιτική διαμάχη.

Εδώ ο τρόπος προσέγγισης είναι διαφορετικός: εκείνο που έχει σημασία δεν είναι πλέον τα απτά δεδομένα της γλωσσολογίας αλλά οι συμβολικές τους επιπτώσεις. Από τη μια πλευρά, το λεγόμενο *επανενταξιακό*, ή *πορτογαλοκεντρικό* ρεύμα θεωρεί ότι η σημερινή μορφή της γλώσσας μαρτυρεί την καταπίεση που ασκεί στη Γαλικία το ισπανικό κράτος και υποστηρίζει ότι πρέπει να επανατεθεί η ενότητα των γαλικιανών με τα πορτογαλικά. Οι οπαδοί της αντίθετης άποψης υπογραμμίζουν ότι τα γαλικιανά έχουν εδώ και πολύ καιρό αποσπαστεί από τα πορτογαλικά, ότι αποτελούν σήμερα αυτόνομη γλώσσα, πολιτισμικά συνδεδεμένη με την Ισπανία, και ότι κάθε προσπάθεια επαναπορτογαλοποίησής τους θα αποτελέσει τροχοπέδη στη διάδοσή τους και στην εκστρατεία αλφαριθμητισμού των λαϊκών στρωμάτων.

Η διαμάχη αυτή γέννησε δύο μορφές γραφής. Σε αντιπαράθεση με την ορθογραφική νόρμα, οι οπαδοί της επανένωσης χρησιμοποιούν την πορτογαλική. Έτσι, η διπλή γραφή της πόλης Κορούνια (Cor•a/Corunha) ή της ονομασίας των γαλικιανών (gallego/galego) αντικατοπτρίζει αυτή την αντιπαράθεση, που είναι ταυτόχρονα πολιτική, ιδεολογική και μάχη ταυτότητας. Ακόμη, οι επανενταξιακοί, για να εκφράσουν και φωνητικά τις θέσεις τους, υιοθετούν συστηματικά τον πορτογαλικό τρόπο προφοράς (ιδίως επιτείνοντας την ερρινοποίηση των φωνηέντων πριν από τα έρρινα σύμφωνα ή προφέροντας ως παχύ το τελικό s).

Η γλώσσα λοιπόν αντιμετωπίζεται εδώ ως σημαινόμενο μιας πολιτικής και ιδεολογικής θέσης: το πρόβλημα των πορτογαλοκεντριστών είναι κατ' ουσίαν να εκφράσουν την αντίθεσή τους προς το ισπανικό κράτος και οι θέσεις τους στη γλωσσική διαμάχη (τα γαλικιανά είναι πορτογαλικά;) αποτελούν στην πραγματικότητα απάντηση σε ένα άλλο ερώτημα (είναι Ισπανοί οι Γαλικιανοί;). Ανάμεσα στους διάφορους τρόπους του «να μην είναι Ισπανοί», επιλέγουν συμβολικά την πορτογαλική ταυτότητα και αυτή η επιλογή τους οδηγεί στην υποστήριξη της θέσης περί μίας και μόνης γλώσσας.

Δύο γλώσσες εναντίον μιας: Μολδάβικα ή Ρουμάνικα;

Η Μολδαβία είναι ένα πολύ νεοσύστατο κράτος, αφού ανεξαρτητοποιήθηκε μόλις το 1991. Η πλειοψηφία του πληθυσμού, το 64% κατά τον Jürgen Erfurt (χ.χ., 156 κ.ε.), μιλάει μια γλώσσα που την καταλαβαίνουν απόλυτα οι ρουμάνοι γείτονες, ενώ και οι ίδιοι αντίστοιχα καταλαβαίνουν απόλυτα τους Ρουμάνους (Vîlcu-Roustovaia 1996). Η αμοιβαία αυτή κατανόηση, που ορισμένοι τη θεωρούν απόδειξη ότι υπάρχει μία και μόνη γλώσσα, δεν εμπόδισε να εκδηλωθεί στη Μολδαβία μια εκτεταμένη αντιπαράθεση για το όνομα της γλώσσας. Το 1988, δηλαδή πριν την ανεξαρτησία, αναπτύχθηκε ένα κίνημα ενοποίησης της Μολδαβίας με τη Ρουμανία, ενώ ο νόμος για τη γλώσσα, που ψηφίστηκε το 1989, αναγόρευσε τα μολδαβικά σε γλώσσα του κράτους και αντικατέστησε το κυριλλικό αλφάβητο με το λατινικό, εναρμονιζόμενος πλήρως με αυτό το κίνημα «επιστροφής στις ρίζες». Ωστόσο, το 1992 η Δημοκρατία της Μολδαβίας προσχώρησε στην Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών και, ενώ το Σύνταγμα του 1994 αναγνωρίζει ως επίσημη γλώσσα τη

μολδαβική, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, στο μήνυμά του της 27ης Απριλίου 1995 προς το Κοινοβούλιο, δηλώνει: «Limba româna este numele corect al limbii noiastre» [το σωστό όνομα της γλώσσας μας είναι ρουμανική γλώσσα: Vîlcu-Poustovaia 1996, 61]. Τελικά λοιπόν πρόκειται για μία ή δύο γλώσσες; Και προς τι αυτή η διαμάχη;

Στα πλαίσια της σχετικής αντιπαράθεσης, που πήρε διαστάσεις εθνικού προβλήματος, η Irina Vîlcu-Poustovaia διακρίνει τέσσερις βασικές θέσεις:

- Τη «φιλορουμανική»: τα μολδαβικά είναι ρουμάνικα παρεφθαρμένα λόγω της μακρόχρονης συνύπαρξής τους με τα ρώσικα· είναι κακά ρουμάνικα.
- Τη «φιλομολδαβική»: οι δύο γλώσσες έχουν κοινή ρίζα, αλλά τα μολδαβικά έχουν αυτονομηθεί.
- Τη θέση του «συμβιβασμού προς χάρη της επιβίωσης»: μολδαβική και ρουμανική ταυτίζονται, αλλά τίποτε δεν εμποδίζει να έχει μία γλώσσα δύο ονόματα.
- Τη θέση της «αναγέννησης και της συμφιλίωσης του λαού», που διαφαίνεται στην προαναφερθείσα φράση του Προέδρου της Δημοκρατίας και θεωρεί ότι οι κάτοικοι της Μολδαβίας είναι Μολδαβοί, αλλά ότι η γλώσσα τους είναι η ρουμανική.

Αν βγούμε από τα σύνορα της Μολδαβίας, θα διαπιστώσουμε κάτι που δεν εκπλήσσει κανένα, ότι δηλαδή η Ρωσία θεωρεί ως γλώσσα της Μολδαβικής Δημοκρατίας τα *μολδαβικά*, ενώ από την πλευρά της η Ρουμανία θεωρεί ότι στη χώρα αυτή μιλούν *ρουμάνικα*. Η διαφορετική αυτή αντιμετώπιση της γλωσσικής κατάστασης της Μολδαβίας από τα έξω μας παραπέμπει σε ένα άλλο πρόβλημα: τις επιπτώσεις που έχει στη γεωπολιτική κατάσταση η εσωτερική αντιπαράθεση στη Μολδαβία. Κατά τη σοβιετική περίοδο, τα ρωσικά ήταν η κυρίαρχη γλώσσα στη Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μολδαβίας και ταυτόχρονα η «φυσική» γλώσσα επικοινωνίας με τις γειτονικές δημοκρατίες. Βεβαίως η πολιτική κατάσταση έχει αλλάξει, αλλά το γλωσσικό πρόβλημα που επισημάναμε μπορεί να οδηγήσει σε περαιτέρω εξελίξεις, έστω και αν ορισμένες υποθέσεις κινούνται στον χώρο της φαντασίωσης. Σε ένα πρώτο επίπεδο, το ερώτημα «μολδαβικά ή ρουμάνικα;» έχει συμβολικές επιπτώσεις για τη θέση της ρωσικής γλώσσας: αν θεωρήσουμε ότι η γλώσσα που μιλούν οι Μολδαβοί είναι η μολδαβική, τα ρωσικά διατηρούν τη θέση τους ως δι-εθνικής γλώσσας· αντίθετα, αν την ταυτίσουμε με τα ρουμάνικα, αμέσως προκύπτει μια νέα δι-εθνική γλώσσα. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η διακήρυξη της ταυτότητας των δύο γλωσσών κινδυνεύει (και εδώ βρίσκεται η φαντασίωση) να χρησιμεύσει ως επιχείρημα σε όσους μάχονται για την επανένωση της Μολδαβίας με τη Ρουμανία. Τώρα γίνεται αντιληπτή η έννοια του τίτλου που έδωσα σε αυτό το τμήμα της ανακοίνωσής μου: δύο γλώσσες (δηλαδή η μολδαβική και η ρουμανική) εναντίον μίας (της ρωσικής), της οποίας η θέση θα μπορούσε να μεταβληθεί, αν κανείς αποφάσιζε ότι οι δύο πρώτες αποτελούν μία γλώσσα.

Πρακτικές και αναπαραστάσεις

Τελικά, τα μολδαβικά και τα ρουμάνικα (ή τα σερβικά και τα κροατικά, τα γαλικιανά και τα πορτογαλικά, η χίντι και η ούρντου, κλπ. ...) είναι μία ή δύο γλώσσες; Έτσι διατυπωμένη, η

ερώτηση αυτή δεν επιδέχεται απάντηση, αφού ο όρος *γλώσσα* μπορεί να έχει δύο διαφορετικές σημασίες:

1. Μπορεί να δηλώνει ένα σύνολο μεταβλητών, διαλεκτικών μορφών και συνόλων από ισόγλωσσα --ας το ονομάσουμε γλώσσα 1.
2. Μπορεί όμως και να δηλώνει μία τυποποιημένη γλώσσα --ας την ονομάσουμε γλώσσα 2.

Από την άποψη αυτή, τα σερβικά και τα κροατικά αποτελούν μία και μόνη γλώσσα 1, ενώ στο παρελθόν αποτελούσαν μία και μόνη γλώσσα 2, τη «σερβοκροατική». Το πρόβλημα βεβαίως είναι το εξής: αν οι ομιλητές, εμφορούμενοι από εθνικιστικά αισθήματα, θεωρήσουν ότι μιλούν διαφορετικές τυποποιημένες γλώσσες (γλώσσα 2), μπορεί στην πράξη να οδηγηθούν σε διόγκωση των επιμέρους ιδιαιτεροτήτων της γλώσσας τους 1, για να τη διαφοροποιήσουν από την άλλη· αντίστροφα, αν θεωρήσουν ότι μιλούν την ίδια «κοινή» γλώσσα (όπως λ.χ. αισθάνονται οι πορτογαλοκεντριστές ομιλητές των γαλικιανών απέναντι στα πορτογαλικά), μπορεί στην πράξη να τείνουν να εξαλείψουν τις ιδιαιτερότητες της γλώσσας τους, ώστε να πλησιάσει με την άλλη. Όμως οι τρεις περιπτώσεις που παρουσιάσαμε παραπάνω, πέρα από το κοινό θεωρητικό ερώτημα που θέτουν (πώς ορίζουμε τα σύνορα ανάμεσα σε δύο γλώσσες), έχουν και ένα άλλο κοινό σημείο, ότι δηλαδή λειτουργούν σαν αυτές τις ρωσικές κούκλες που η καθεμιά τους κρύβει πάντα μία άλλη: το πραγματικό ερώτημα δεν είναι ποτέ αυτό που τίθεται και η απάντηση σε αυτό είναι απάντηση σε ένα άλλο ερώτημα. Η βούληση να τονιστεί η διαφορά ή η ταυτότητα, που ένα παράδειγμά της είδαμε στον σχηματισμό των κροατικών νεολογισμών, μπορεί να επηρεάσει τη μορφή και την εξέλιξη της γλώσσας, τόσο στο επίπεδο του λεξιλογίου όσο και στη γραφή ή την ονομασία της. Προπάντων όμως επιτελεί μια προφανή συμβολική λειτουργία, διαδραματίζει ένα ρόλο στην εθνικιστική διαμάχη: το πρόβλημα δεν είναι να ξέρουμε αν Κροάτες και Σέρβοι αλληλοκατανοούνται, αλλά να τονιστεί η ανεξαρτησία της Κροατίας· ούτε αν Μολδαβοί και Ρουμάνοι καταλαβαίνουν οι μεν τους δε, αλλά να τοποθετηθεί κανείς στη διαμάχη που περιγράψαμε.

Τίποτε δεν υποχρεώνει μια γλώσσα να έχει όνομα, και σε πολλούς πολιτισμούς ονομάζεται απλά «γλώσσα». Ωστόσο, μια σειρά παράγοντες οδήγησαν στην υποχρεωτική ονοματοθεσία: τέτοιοι παράγοντες είναι η γλώσσα του άλλου, δηλαδή η συνείδηση του γλωσσικού πλουραλισμού και η βούληση να διακρίνεις τον εαυτό σου από τον άλλο, τη γλώσσα σου από τη γλώσσα του άλλου, καθώς και ο εθνικισμός και η συγκεντρωτική δύναμη του κράτους. Έγραψα αλλού, με κάπως προκλητικό τρόπο, ότι η γλώσσα δεν υπήρχε. Ήθελα να πω με αυτό ότι η δομική γλωσσολογία χρειάστηκε να συμπλήξει το αντικείμενο της μελέτης της, να το μετατρέψει τρόπον τινά σε *πράγμα*: έτσι *επινόησε* --στην κυριολεξία-- τη γλώσσα, με αφετηρία γλωσσικές πράξεις, δηλαδή πρακτικές. Στον τίτλο της ανακοίνωσής μου, η ιδέα της επινόησης της γλώσσας παραπέμπει σε δύο πολύ διαφορετικούς «εφευρέτες»: από τη μια είναι ο γλωσσολόγος, που «επινόησε» το αντικείμενο της μελέτης του με αφετηρία γλωσσικές πράξεις, θέτοντας το αξίωμα μιας αφηρημένης δομής την οποία περιγράφει ξεκινώντας από τις συγκεκριμένες πρακτικές^[2].

από την άλλη είναι οι ομιλητές, που με τις αναπαραστάσεις τους έχουν τη δυνατότητα να προβάλλουν μια διαφορετική εικόνα της κατάστασης, και ίσως και να την αλλάζουν.

Η διαπίστωση αυτή με οδηγεί σε κάποιους θεωρητικούς συλλογισμούς. Ας προσδιορίσουμε πρώτα απ' όλα τους όρους *πρακτικές* και *αναπαραστάσεις*. Ο πρώτος δεν παρουσιάζει κανένα πρόβλημα: δηλώνει το σύνολο των παραγωγών και των συμπεριφορών των ομιλητών, δηλαδή τις «γλωσσικές πράξεις» τους, αλλά και τις επικοινωνιακές τους στρατηγικές, τις χειρονομίες τους και τις σχέσεις ανάμεσα στις παραγωγές αυτές και το γενικότερο πλαίσιο. Όσο για τον όρο *αναπαραστάσεις*, τον ορίζω προς το παρόν, με την ευρεία έννοια, ως όλα εκείνα που λένε και σκέπτονται οι ομιλητές για τις γλώσσες που μιλούν (ή για τον τρόπο που τις μιλούν) και για τις γλώσσες που μιλούν οι άλλοι (ή για τον τρόπο που τις μιλούν).

Το πρόβλημά μου λοιπόν είναι να ερευνήσω τις σχέσεις ανάμεσα στα δύο αυτά σύνολα:

- σε ποιο βαθμό οι πρακτικές παράγουν αναπαραστάσεις;
- σε ποιο βαθμό οι αναπαραστάσεις επηρεάζουν τις πρακτικές;
- σε ποιο βαθμό πρακτικές και αναπαραστάσεις μεταβάλλουν τις καταστάσεις;

Ας πάρουμε το παράδειγμα των συγκρούσεων ανάμεσα στις νόρμες, έτσι όπως τις μελέτησε ο William Labov, καταλήγοντας στην έννοια της *γλωσσικής ανασφάλειας*. Η έννοια αυτή έχει το μειονέκτημα ότι αναφέρεται μόνο σε μονογλωσσικές καταστάσεις --παραμένουμε δηλαδή στο πλαίσιο των *ενδογλωσσικών σχέσεων*. Ωστόσο, η ανασφάλεια μπορεί να προκύπτει και από σχέσεις που θα αποκαλέσω *διαγλωσσικές*, δηλαδή ανάμεσα σε διαφορετικές γλώσσες, και τότε αποτελεί προϊόν της πολυγλωσσίας. Με άλλα λόγια, η ανασφάλεια του ομιλητή μπορεί να πηγάζει τόσο από τη σύγκριση του γλωσσικού του ιδιώματος με το επίσημο (και εδώ έχουμε ένα πρόβλημα *γλωσσικής μορφής* στο πλαίσιο της ίδιας γλώσσας), όσο και από το καθεστώς που έχει παραχωρηθεί στο ιδίωμα αυτό και έχει εσωτερικευθεί από τον ίδιο (και τότε έχουμε πρόβλημα *γλωσσικού καθεστώτος*, που προκύπτει από τη σύγκριση με το καθεστώς μιας άλλης γλώσσας). Η θέση αυτή, που την παρουσίασα σε μια μελέτη αφιερωμένη στην κρεολόφωνη κοινότητα Κρέμερ της Λουιζιάνας (Calvet 1996a), με οδήγησε στο παρακάτω σχήμα, όπου το συνεχές που πηγαινει από τη μικρότερη στη μεγαλύτερη ασφάλεια σε σχέση με τη μορφή ή το καθεστώς της γλώσσας μάς δίνει τέσσερις βασικές θεωρητικές καταστάσεις:

Ασφάλεια/ανασφάλεια

μορφική ασφάλεια

- +

- 1. μορφική και θεσμική ασφάλεια 2. μορφική ασφάλεια και θεσμική ανασφάλεια

θεσμική ασφάλεια

+ 3. μορφική ανασφάλεια 4. μορφική και θεσμική ανασφάλεια

1. Μορφική και θεσμική ανασφάλεια. Πρόκειται για καταστάσεις όπου οι ομιλητές

πιστεύουν πως «μιλούν άσχημα», ενώ ταυτόχρονα θεωρούν ότι αυτό που μιλούν «δεν είναι γλώσσα». Αυτό σημαίνει ότι στα μάτια τους υπάρχουν δύο νόμιμες μορφές: αυτή που μιλούν οι ομιλητές της γλώσσας τους, αλλά που εκείνοι τη «μιλούν καλά» (και άρα βρίσκονται στην κατάσταση 2), και μια μορφή θεσμικά νόμιμη, σε σχέση με την οποία θεωρούν τη δική τους ως μη νόμιμη.

2. Μορφική ασφάλεια και θεσμική ανασφάλεια. Πρόκειται για καταστάσεις όπου οι ομιλητές πιστεύουν ότι μιλούν καλά μια γλωσσική μορφή την οποία θεωρούν *θεσμικά* μη νόμιμη: μια «διάλεκτο» ή ένα «τοπικό ιδίωμα».

3. Μορφική ανασφάλεια και θεσμική ασφάλεια. Οι ομιλητές μιας γλώσσας *θεσμικά* νόμιμης θεωρούν ότι μιλούν μια μη νόμιμη μορφή της. Αυτό συμβαίνει όταν οι ομιλητές της εθνικής ή της επίσημης γλώσσας (που συνεπώς βρίσκονται σε θεσμική ασφάλεια) πιστεύουν πως στο τάδε ή το δεινά μέρος μιλούν την καλύτερη γλώσσα (κάτι που σημαίνει ότι πιστεύουν πως οι ίδιοι μιλούν μια ελαττωματική μορφή της).

4. Θεσμική και μορφική ασφάλεια. Οι ομιλητές είναι πεπεισμένοι ότι μιλούν καλά μία γλώσσα που η θεσμική της κατοχύρωση είναι αδιαμφισβήτητη.

Το σχήμα αυτό παίρνει υπόψη του μόνο ένα μέρος των προβλημάτων. Μια επιτόπια έρευνα όμως που έκανα το 1996 στον Άγιο Βαρθολομαίο, ένα μικρό νησί των Αντιλλών, με οδήγησε να εξετάσω και άλλες μορφές ασφάλειας/ανασφάλειας, ιδιαίτερα η ασφάλεια/ανασφάλεια ως προς το ζήτημα της ταυτότητας. Παραταύτα, μας επιτρέπει να καταλάβουμε ότι οι αναπαραστάσεις προκαλούν συμπεριφορές που με τη σειρά τους επηρεάζουν τις γλωσσικές μορφές και καταστάσεις. Λ.χ., στην κρεολόφωνη κοινότητα της Λουϊζιάνας που περιέγραψα, οι ομιλητές θεωρούν ότι μιλούν γαλλικά και αγγλικά (και όχι κρεολικά και αγγλικά): όταν όμως έρχονται αντιμέτωποι με μορφές των θεσμικών γαλλικών (τα γαλλικά των τουριστών από τη Γαλλία ή το Κεμπέκ), προσπαθούν να τροποποιήσουν τα κρεολικά τους, να τα εκγαλλίσουν, *περνώντας τα από το φίλτρο των αγγλικών* --σαν να θεωρούν ότι πρέπει να προσαρμόσουν το κρεολικό τους ιδίωμα στα πρότυπα μιας άλλης νόμιμης γλώσσας, των αγγλικών, για να το νομιμοποιήσουν. Οι αλλαγές αυτές, καρποί θεσμικής και μορφικής ανασφάλειας, καταλήγουν στην *επινόηση* μιας μορφής γαλλικών, που ίσως η ύπαρξή της, περιορισμένη στη μικρή κοινότητα του Κρέμερ, θα είναι εφήμερη, αλλά που αποτελεί τέλειο παράδειγμα της επίδρασης των αναπαραστάσεων στις πρακτικές. Πράγματι, ανάμεσα σε αυτή τη μικρή «επινόηση» και στην αντίστοιχη των ινδών μουσουλμάνων που «επινόησαν» την ούρντου, ή των Κροατών που «επινούν» τα κροατικά, δεν υπάρχει διαφορά ουσίας αλλά διαβάθμισης. Πραγματικά, και στις δύο περιπτώσεις έχουμε μια άμεση απόδειξη ότι οι γλώσσες ανήκουν σε αυτούς που τις μιλούν, ότι η ιστορία τους είναι προϊόν της χρήσης τους και ότι με τη σειρά της η χρήση είναι προϊόν των αναπαραστάσεων των ομιλητών.

Συνεπώς, η «επινόηση» της γλώσσας από τους ομιλητές είναι ένα μόνιμο και συνεχές φαινόμενο, που έχει ως αποτέλεσμα οι υφιστάμενες μορφές να μπορούν να αλλάζουν καθεστώς και «δύναμη».

Τα κροατικά ήταν «ασθενής» ή «ισχυρή» γλώσσα πριν τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας; Και σήμερα έχει άραγε αλλάξει πλευρά; Είναι δύσκολο να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα, στο μέτρο που η δύναμη/αδυναμία μιας γλώσσας είναι έννοια σχετική. Ωστόσο, βλέπουμε καθαρά ότι οι παράγοντες της τρέχουσας αλλαγής, είτε δρουν *in vitro* (γλωσσικοί σχεδιασμοί, πολιτικές επιλογές των φορέων της εξουσίας) είτε *in vivo* (πρακτικές και αναπαραστάσεις των ομιλητών), ενεργούν σε συνεχή βάση. Η διαπίστωση αυτή μας οδηγεί να αμφισβητήσουμε *ριζικά* (εννοώ στην ίδια του τη ρίζα) τον διαχωρισμό του Saussure ανάμεσα στη συγχρονία και τη διαχρονία. Αυτό όμως είναι μια άλλη ιστορία.

Μετάφραση Νάσος Κυριαζόπουλος

Βιβλιογραφικές αναφορές

1. BOCHMAN, K. 1990. Le galicien, une langue doublement polynomique. Στο *Actes du colloque international des langues polynomiques*, επιμ. J. Chiorboli. PULA 3/4. Université de Corse.
2. CALVET, L.-J. 1996α. Les «Edwiniens» et leurs langues: sentiments et attitudes linguistiques dans une communauté créolophone blanche de Louisiane. *Revue québécoise de linguistique théorique et appliquée* 13:1.
3. □□□. 1996β. Une ou deux langues. *Études créoles* 19(2).
4. ERFURT, J. 1990. La reconnaissance d'une langue est-elle un processus réversible? Le cas du moldave. Στο *Actes du colloque international des langues polynomiques*, επιμ. J. Chiorboli. PULA 3/4. Université de Corse.
5. GARDE, P. 1992. *Vie et mort de la Yugoslavie*. Παρίσι: Fayar.
6. VERGUIN, J. 1968. La situation linguistique du monde contemporain. Στο *Le Langage*, επιμ. A. Martinet. Παρίσι: Gallimard.
7. VÎLCU-POUSTOVAĂ, i. 1996. Si je suis Moldave, je parle moldave, ou je parle roumain, donc je suis Roumain(e)? Nommer sa langue. *Education et sociétés plurilingues* 1 (Δεκέμβριος). Αόστα.

β. Χριστίδης, Α.-Φ. 2001.

Η φύση της γλώσσας: Γλώσσα και ιστορία.

Στον *Εγκυκλοπαιδικό οδηγό για τη γλώσσα*, επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης et al., 17-21.

Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 18-19.

© Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας

Αξίζει να δούμε κάποια ακόμα παραδείγματα που εικονογραφούν την αξιακή διάσταση της γλώσσας ως *τεκμήριο* διαπλοκής γλώσσας και ιστορίας. Το πρώτο είναι εντελώς επίκαιρο και αφορά γλωσσικές εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή μας, τη Βαλκανική. Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας σήμανε τη δημιουργία τριών τουλάχιστον κρατικών οντοτήτων, της Σερβίας, της Βοσνίας, της Κροατίας. Η διάσπαση αυτή της ενιαίας Γιουγκοσλαβίας σήμανε και τη «διάσπαση» της ενιαίας σερβοκροατικής

γλώσσας. Οι ανάγκες συμβολικής ταύτισης και διαφοροποίησης των τριών νέων κρατών οδήγησαν σε στάσεις απέναντι στη γλώσσα που στοχεύουν στην ανάδειξη των διαφορών: οι ορθόδοξοι Σέρβοι τονίζουν (και με τη διατήρηση του κυριλλικού αλφαβήτου) τον σλαβικό χαρακτήρα της σερβοκροατικής. Οι μουσουλμάνοι Βόσνιοι τονίζουν τα αραβοτουρκικά δάνεια της σερβοκροατικής και επιχειρούν να αναβιώσουν προφορές που είναι εγγύτερες σε αυτή την πηγή. Οι καθολικοί Κροάτες δίνουν έμφαση (και με τη χρήση του λατινικού αλφαβήτου) στα λατινογενή δάνεια της σερβοκροατικής. Και οι τρεις λαοί υποστηρίζουν ότι μιλούν πια διαφορετικές γλώσσες, παρά το γεγονός ότι υπάρχει -όπως και πριν- απρόσκοπτη επικοινωνία. Αυτό που κυριαρχεί είναι το *αίτημα της διαφοροποίησης* -για λόγους ιστορικούς- και σε αυτή την κατεύθυνση επιχειρείται να οδηγηθεί και το γλωσσικό εργαλείο.

Το ίδιο ισχύει και για τους Νορβηγούς και τους Σουηδούς. Παρά το γεγονός ότι οι μεν κατανοούν τους δε, το αίσθημα των ομιλητών τους είναι ότι νορβηγικά και σουηδικά αποτελούν διαφορετικές γλώσσες, καθώς συνδέονται με διαφορετικές κρατικές οντότητες και -από ένα σημείο και μετά- με διαφορετικές γραμματειακές παραδόσεις (λογοτεχνία κλπ.). Το τελευταίο παράδειγμα αφορά την ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Η ελληνική γλώσσα -σε αντίθεση με τη λατινική- δεν διασπάστηκε σε ξεχωριστές γλώσσες (όπως συνέβη με τη λατινική και τις νεολατινικές γλώσσες). Η ιστορική ερμηνεία της διαφοράς θα πρέπει να αναζητηθεί στις διαφορετικές ιστορικές τύχες της ανατολικής και της δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας: η δεύτερη διαλύθηκε τον 5ο αιώνα μ.Χ. υποκύπτοντας στους γερμανούς επιδρομείς, ενώ η πρώτη επέζησε -ως ελληνόφωνη οντότητα- για χίλια ακόμη χρόνια. Αυτή η ιστορική συνέχεια διατήρησε τα γλωσσικά αισθήματα συνέχειας, επικουρούμενη από τον αττικιστικό γλωσσικό κλασικισμό και τις βυζαντινές εκδοχές του. Ο κλασικισμός αυτός -με ερείσματα τη διοίκηση, την εκκλησία, την εκπαίδευση του Βυζαντίου- παρήγαγε στάσεις απέναντι στη γλώσσα που εγκαθιστούσαν το αίσθημα της συνέχειας, παρά τις δραστικές αλλαγές της μεσαιωνικής και νεότερης ελληνικής. Και οι στάσεις αυτές επηρέαζαν -σε κάποιο ποσοστό- τις γλωσσικές εξελίξεις. Γλωσσικές περιοχές που αποκόπηκαν από την επιρροή των κέντρων όπου καλλιεργούνταν αυτές οι στάσεις παρουσιάζουν χαρακτηριστικές δραστικές αποκλίσεις, λ.χ. τα καππαδοκικά ή τα κατωιταλικά.

Στη συζήτηση που προηγήθηκε, εξετάστηκαν μια σειρά από φαινόμενα που επιβεβαιώνουν ότι ο κρίσιμος χώρος στον οποίο διαδραματίζεται η διαπλοκή γλώσσας και ιστορίας είναι η *αξιακή διάσταση* της γλώσσας, οι ιστορικές αξιολογήσεις των γλωσσικών τύπων και δομών και όχι, απλά, οι γλωσσικοί τύποι και δομές *αυτές καθαυτές*. Και η αξιακή διάσταση της γλώσσας συνδέεται συστατικά με τη βαθύτερη φύση της - τη βαθύτερη *ιστορική* φύση της.

¹ Το κομμάτι αυτό είναι τμήμα του άρθρου μου· βλ. Calvet 1996 β.

² Αναφέρομαι εδώ στη δομική γλωσσολογία. Η γενετική προσέγγιση θέτει ένατελείως διαφορετικό πρόβλημα, με το οποίο δεν θα ασχοληθώ εδώ.